
ОЛЕКСАНДР БОГОМОЛЕЦЬ (1930 – 1946): зусилля Академії наук для вирішення завдань індустріалізації та перемоги у війні

Богомолець Олександр Олександрович – видатний учений-медик, академік АН України (1929), її президент у 1930-1946 рр.

Народився 24 травня 1881 р. у Лук'янівській в'язниці в Києві. Мати – заарештована Софія Присецька, член партії народників, з дворян («син арештантки»), батько – Олександр Богомолець, земський лікар.

Починав вчитися в ніжинській гімназії, закінчував Першу Київську гімназію. По закінченні (із золотою медаллю) в 1900 р. вступив до Київського університету, спочатку на юридичний факультет, з якого перейшов до медичного, де глибоко захопився експеримен-

тальною медициною під впливом професора В.В. Підвисоцького, учня І.І. Мечникова, який керував кафедрою загальної патології.

Невдовзі В.В. Підвисоцькому було доручено організувати медичний факультет в Новоросійському (Одеса) університеті, де він був призначений деканом та обраний ординарним професором по кафедрі загальної патології. Разом з ним О.О. Богомолець перебрався до Одеси і з січня 1901 р. став студентом Новоросійського університету.

Саме робота під керівництвом професора В.В. Підвисоцького стала основою, на якій в студентські роки почав формуватися світогляд майбутнього вченого. Вже в 1902 р. студент Богомолець публікує першу наукову працю «К вопросу о строении и микрофизиологии бруннеровых желез». У цілому впродовж студентських років він опублікував п'ять праць, які не втратили свого значення досьогодні.

Завдяки В.В. Підвисоцькому у майбутнього вченого склалася особлива схильність до морфологічних досліджень, яка була розвинута під

З батьком

впливом його безпосереднього наставника по роботі, професора-гістолога О.Ф. Маньківського, найближчого учня В.В. Підвисоцького. Саме він спрямував молодого дослідника на експериментальну діяльність. Серед інших наставників був один з найближчих учнів І.І. Мечникова – Л.О. Тарасевич.

Опосередкований зв'язок О.О. Богомольця з мечниковською школою розвинув у нього інтерес до вивчення імунітету і реактивності. М.Г. Ушинський, в свою чергу, долучив О.О. Богомольця до ідей свого вчителя, видатного патолога В.В. Пашутіна і до бактеріології. Через професора В.В. Вороніна молодий Богомолець опанував загальну патологію запалення¹⁷⁸.

Закінчивши (1906) медичний факультет Новоросійського університету, Олександр Богомолець був залишений працювати в лабораторії при кафедрі загальної патології. У 1906-1911 рр. асистентом, а згодом – приват-доцентом.

У травні 1909 р. у Військово-медичній академії (Санкт-Петербург) відбувся успішний захист докторської дисертації О.О. Богомольця «К вопросу о микроскопическом строении и физиологическом значении надпочечных желез в здоровом и больном организме». Одним з опонентів на захисті був І.П. Павлов. На початку 1911 р. О.О. Богомолець був відряджений для стажування до Франції, працював в Інституті Л. Пастера і Сорбонні. У Франції він отримав повідомлення про обрання його професором кафедри Саратовського університету. У 1912 р. він читає в університеті вступну лекцію, темою якої були внутрішні причини смерті. Впродовж 1911–1925 рр. О.О. Богомолець – професор кафедри загальної патології Саратовського університету. За цей час він готує спочатку короткий курс, а згодом і повноцінний підручник з нової дисципліни, яка отримала назву патологічна фізіологія. Ця дисципліна відділилася від загальної патології, що включала також і патологічну анатомію. То був його перший революційний крок в організації науки – у викладанні такої важливої для медичної освіти наукової дисципліни, яку справедливо називали філософією медицини.

А.А. Богомолець – студент.

¹⁷⁸ Васильєв К.Г. Академик А.А. Богомолец в Одессе / К.Г. Васильєв, И.А. Нуштаев – Одесса: УНИИ, 2010. – 80 с.

У 1925–1931 рр. О.О. Богомолець – завідувач кафедри патологічної фізіології 2-го Московського університету (згодом медінституту). Водночас він брав участь в організації й роботі Інституту вищої нервової діяльності, Медико-біологічного інституту та Інституту переливання крові (з 1928 р. після смерті О.О. Богданова – директор інституту).

У період з 1931 р. до самої смерті О.О. Богомолець, вже будучи обраним президентом АН УРСР (на той час ВУАН), очолював створені ним дві провідні дослідні установи в Києві. Однією з них був Інститут експериментальної біології та патології, де дослідними відділами завідували його безпосередні учні, а другою – Інститут клінічної фізіології, який об'єднував медиків – членів академії, у тому числі таких видатних учених, як М.Д. Стражеско, В.П. Філатов, М.Ф. Мельников-Разведьонков, О.В. Леонтович, В.В. Протопопов. В 1953 р. на базі цих двох інститутів було створено Інститут фізіології АН України, якому згодом присвоїли ім'я О.О. Богомольця, хоча існує також думка, що таке злиття з перепрофілюванням принесло українській науці більше шкоди, ніж користі, вихолотивши саму ідею організатора цих інститутів О.О. Богомольця¹⁷⁹.

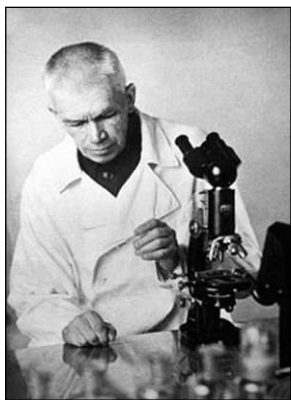
Як президент Академії наук України О.О. Богомолець багато зробив задля суттєвої перебудови її структури – створення інститутів замість окремих лабораторій, кафедр і кабінетів, що існували до того, а також для забезпечення їх обладнанням на сучасному науково-технічному рівні¹⁸⁰ та залучення в інститути Академії здібних молодих вчених. І це є другим революційним кроком О.О. Богомольця. Яскравим прикладом його роботи з організації науки була також підтримка Інституту електрозварювання (Є.О. Патон) і постійна турбота про рівень роботи Фізико-технічного інституту та Інституту фізики (О.І. Лейпунський).

Ще однією характерною рисою його організаторської діяльності було скликання щорічних наукових конференцій з найактуальніших біомедичних проблем і невідкладних завдань медичної практики – алергії (1936), шоку (1937), медичної біології (1937), недостатності кровообігу (1938), гіпертонії (1939), проблеми фізіологічної системи сполучної тканини (1940), концепція якої була по-новому розроблена науковою школою О.О. Богомольця. Серед цих актуальних конференцій слід відзначити першу в Україні та в усьому СРСР (1938) і другу в світі (після США), присвячену механізмам старіння і подовження життя¹⁸¹.

¹⁷⁹ Богомолец О.А. Научная школа Александра Александровича Богомольца / О.А. Богомолец // Математическое естествознание: фрагменты истории. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 247–291.

¹⁸⁰ Артемський А.Я. Що таке Всеукраїнська Академія наук (ВУАН) у Києві / А.Я. Артемський – Київ, 1931. – 94 с.

¹⁸¹ Дупленко Ю.К. Старение: Очерки развития проблемы / Ю.К. Дупленко – Л.: Наука, 1985. – 187 с.

А.А. Богомолець у лабораторії

Наукові праці вченого стосуються, головним чином, вивчення реактивності організму в нормальному і патологічному стані¹⁸². Його дослідження сприяли розвитку майже всіх галузей патологічної фізіології, зокрема, вивченню порушень обміну речовин, ендокринології, імунології, алергології, механізмів старіння і подовження життя. О.О. Богомолець визначив розвиток багатьох наукових напрямів: він першим встановив ліпоїдний характер секреції кори надниркових залоз, піддав ревізії концепцію вегетативних центрів обміну і довів взаємодію ендокринних залоз з вегетативною нервовою системою, випередив час, створивши нові уявлення про механізм дії перелитої крові (гемотрансфузії), по-новому представив патогенез гіпертонії¹⁸³. Він критично розвинув ідеї І.І. Мечникова щодо мезенхіми та конституції організму, цитотоксичного феномену. На цьому шляху О.О. Богомолець створив уже названу концепцію фізіологічної системи сполучної тканини, розробив і запровадив у практику антирептикулярну цитотоксичну сироватку (АЦС) як ефективний лікувальний засіб при різних захворюваннях, де потрібна стимуляція захисних сил організму і репаративних процесів.

Третій революційний крок О.О. Богомольця був зроблений ним в роки війни – 1941-1945. На долю президента Академії випала важка роль – поставити на воєнні рейки академічні інститути після евакуації їх до глибокого тилу СРСР, що й само по собі теж було складним завданням. Вже 30 червня 1941 р. на спеціальному засіданні Президії академії було затверджено нову тематику досліджень, яка зобов'язувала керівників наукових установ мобілізувати всі сили на успішне та своєчасне вирішення завдань оборонного значення. Інститути АН, яким надавали особливо важливу роль у виконанні завдань оборони країни, за рішенням ЦК ВКП(б) було евакуйовано в райони з потужною промисловістю відповідно до їх профілю. Так, Інститут електрозварювання розташувався в Нижньому Тагілі (Урал), Інститут енергетики – у Копейську (Челябінська область), Інститут чорної металургії – у Свердловську¹⁸⁴.

¹⁸² Архів Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 1-6 зв.

¹⁸³ Богомолець О.А. Научная школа Александра Александровича Богомольца / О.А. Богомолец // Математическое естествознание: фрагменты истории. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 247 – 291.

¹⁸⁴ Богомолец А.А. Основные направления моих работ / А.А. Богомолец // Арх. патологии. – 1947. – Т. 9, вып. 3. – С. 3 – 14.

А 21 липня в Уфі відбулося перше засідання Президії АН УРСР, на якому були розглянуті організаційні питання. Головним завданням, що стояло на той час перед українськими вченими, було вивчення виробничих сил Башкирії, а також усього Уралу з метою мобілізації природних ресурсів регіону для посилення оборонної потужності воюючої країни¹⁸⁵. Рішенням Президії Академії від 29 жовтня 1941 р. було створено Науково-технічний комітет сприяння обороні на чолі з президентом Академії О.О. Богомольцем. Комітет складався з секцій стратегічної сировини, технічних, фізико-хімічних, медико-біологічних і суспільних наук¹⁸⁶. Українські вчені розробили нові методи електрозварювання корпусів танків, що дало можливість докорінно змінити технологію і поставити випуск танків «на потік». Також запровадили сучасніші способи виробництва броньової сталі, нові сорти алюмінію і чавуну. Президент особисто контролював розробку засобів боротьби проти корозії металів, удосконалення крекінг-заводів, розвідку нових сировинних та паливних ресурсів і навіть виявлення причин пустоцвіту пшениці на башкирських землях. Переборюючи великі труднощі, Академія наук УРСР наприкінці 1941 р. в основному налаштувала свою роботу, встановивши плідні ділові зв'язки з 323 підприємствами та організаціями оборонного комплексу, зокрема – з 48 наркоматами та іншими керівними органами республіки, 107 підприємствами, 19 геолого-розвідувальними організаціями, 78 науково-дослідними та практичними установами^{187,188, 189}.

Варто зазначити, що у роки війни академічні установи технічного профілю проводили велику роботу, їхні розробки знаходили широке застосування у военній промисловості. Вчені зосереджували увагу на максимальному спрощенні технології виробництва, завдяки чому тільки колектив заводу ім. Комінтерну (Нижній Тагіл) виготовив 35 тис. танків. Метод зварювання під флюсом впровадили у виробництво понад 40 підприємств СРСР. Апаратами, виготовленими Інститутом електрозварювання за роки війни було зварено 6 млн. швів танкових корпусів¹⁹⁰.

Значну кількість робіт оборонного значення, таких, наприклад, як дія удару при вибуху авіабомб, міцність напрямних пасків снарядів, ви-

¹⁸⁵ Ильгамов М.А. «Как путники у общего костра...». Академия наук Украинской ССР в Башкирии в годы Великой Отечественной войны / И.А. Ильгамов, М.А. Саитова // Вестник Российской Академии наук. – 2001. – Т. 71, № 6. – С. 550–559.

¹⁸⁶ Архів Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 297.

¹⁸⁷ Богомолец О.О. В перше півріччя Великої Вітчизняної війни (вступне слово на відкритті січної сесії АН УРСР, 12 січня 1942 р.) / О.О. Богомолец // Вісті ІАН УРСР. – 1942. – 1. – С. 9–15.

¹⁸⁸ Ильгамов М.А. «Как путники у общего костра...». Академия наук Украинской ССР в Башкирии в годы Великой Отечественной войны // Вестник Российской Академии наук. – 2001. – Т. 71, № 6. – С. 550–559.

¹⁸⁹ Піцик Н.Є. Людина великої мрії / Н.Є. Піцик – К.: Молодь, 1962. – 304 с.

¹⁹⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 14. – Спр. 436. – Арк.16. – Спр. 871. – Арк. 5.

конувала бригада на чолі з акад. М.О. Лаврентьєвим, а колектив Інституту фізики під його керівництвом створив і освоїв виробництво низки унікальних приладів зв'язку, в тому числі модуляторні випрямлювачі в апаратах зв'язку для армії та акустичні прилади для протиповітряної оборони. Проблемам авіамоторобудування присвятили свої дослідження наукові співробітники Інституту будівельної механіки, які працювали на одному з авіаційних заводів. Питання підвищення стійкості двигунів, міцності літаків успішно вирішувала група вчених на чолі з акад. С.В. Серенсенем: члени-кореспонденти Ф.П. Белянкін, Б.Д. Грозін, Н.Д. Моргуліс, І.М. Францевич, к.т.н. А.Д. Коваленко та ін. Над подібними проблемами працювали науковці Інституту енергетики – акад. Г.Ф. Проскура і проф. І.Т. Швець. Велике значення для вдосконалення бойової техніки мало впровадження в оборонне виробництво методу розрахунку діаметра труб для артилерійських гармат і мінометів, запропонованого чл.-кор. П.Т. Смельяненком¹⁹¹.

Оскільки регіони видобутку нікелю і марганцю знаходилися в окупованій Україні, то до налагодження безперебійного постачання кольорових металів за ленд-лізом та початку їх видобутку у Норильську (літо 1942 р.), виготовлення якісної броньованої сталі було складною проблемою. У зв'язку з цим, спосіб виплавлення броньованих сталей, розроблений акад. М.М. Доброхотовим, мав надзвичайно важливе значення і був упроваджений на 16 танкових заводах. Запропонована ним технологія розкиснення і легування броньованої сталі уможливила зниження виробничого браку з 42% до 2%. Над питанням вдосконалення технології виробництва броньованої сталі також успішно працювали колективи науковців під керівництвом академіків Г.В. Курдюмова та В.М. Свєтнікова. В Інституті хімії і хімічної технології було розроблено новий метод одержання кобальту, необхідного в літакобудуванні. Інститут фізичної хімії АН розробив нову методику знесірчування нафти та перероблення полімерів на замінник бензину – лігроїн¹⁹².

До найважливіших наукових досягнень установ АН у 1942 р. у галузі економіки варто віднести комплексне вивчення районів БАРСР для мобілізації народногосподарських ресурсів республіки на оборонні потреби. Необхідно також згадати, що при Президії академії в 1942 р. було створено Комісію з мобілізації ресурсів Башкирії та Південного Уралу, очолювану віце-президентом А.О. Сапегіним. В Уфі було організовано Українське відділення Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. Менделєєва, яке сприяло розвитку хімічних досліджень, провадило консультативну роботу. Фактично воно було координатором налагоджування в Башкирії виробництва медикаментів на базі місцевої сировини. У

¹⁹¹ Національна Академія наук України. 1918 – 2008: до 90-річчя від дня заснування / Голов. ред.: Б.Є. Патон. – К.: Вид. КММ, 2008. – 624 с.

¹⁹² Там само.

галузі харчової промисловості і сільського господарства було розроблено спосіб отримання полівітамінного екстракту шипшини. В Інституті ботаніки розроблено методи підвищення стійкості та якості кок-сагізу; обґрунтовано метод використання добрив у сівозмінах бурякосійних районів; для підвищення врожайності сільськогосподарських культур у БАРСР проведено агровиробниче районування. В Інституті зообіології розроблено методи боротьби зі шкідниками цукрового буряку, зернових та грубих кормів¹⁹³.

Але президент-медик ніс також відповідальність за якнайшвидше повернення до лав бійців, поранених в боях. Тому було мобілізовано всі резерви консервування крові для переливання, а також налагоджено виготовлення АЦС як специфічного засобу, що зарекомендував себе не лише при намаганні протидіяти проявам старіння організму, а й для прискорення реакцій відновлення при травмах і пораненнях. За роки війни АЦС завоювала високий авторитет в боротьбі за життя тисяч поранених. На науковій конференції, що відбулася в Уфі у липні 1942 р., були підведені підсумки використання цього препарату і відзначена висока його ефективність. Наркомздорів'я СРСР зобов'язав використовувати сироватку в госпіталях при лікуванні гнійної інфекції, незагойних ран та остеомієлітів. Все це було великою заслугою О.О. Богомольця, за що йому у 1944 р. було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці (одночасно з академіком Є.О. Патоном). В Башкирії в лабораторіях Інституту клінічної фізіології АН України виготовлялося до 20 тис. ампул АЦС кожного місяця, нею забезпечувалося більш, ніж 200 лікувальних закладів. Вже в 1943 р. було налагоджено її масове виробництво. Поруч з О.О. Богомольцем в Уфі працювали видатні українські медики. Співробітники АН УРСР викладали в Башкирському медичному інституті, працювали в госпіталях, разом з башкирськими колегами розробляли нові лікарські препарати, ефективні методи лікування поранених і хворих, займалися профілактикою інфекцій, продовжували свої дослідження, розпочаті в Україні. У Башкирському медінституті викладали М.Д. Стражеско, О.В. Палладін, В.Х. Василенко. Було розроблене ефективне лікування дефектів зору, що дало змогу тисячам поранених воїнів повернути зір (В.П. Філатов). В свою чергу Л.В. Ролл, Н.Д. Моргуліс, Є.С. Бурксер, Л.А. Булаховський, П.Є. Лашкарьов, М.М. Боголюбов, М.Н. Петровський очолили відповідні кафедри в Башкирському державному педагогічному інституті; П.П. Будніков очолив Науково-дослідний інститут будівельних матеріалів, у лабораторіях якого співробітники декількох інститутів АН проводили свої дослідження¹⁹⁴.

В Інституті біохімії було відкрито можливості зупинення кровотеч та прискорення загоєння ран за допомогою водорозчинного вітаміну

¹⁹³ Там само.

¹⁹⁴ Архив РАН. – Ф. 1585. – Оп. 2. – Спр. 134. – Арк.. 2-2 зв.

КЗ (вікасолу). Співробітники інститутів зообіології та біохімії в цей час розробили ліки для профілактики та лікування газової гангрені, запропонували метод отримання сухого дизентерійного бактеріофага, що за ефективністю не поступався рідкому бактеріофагу (з 1942 р. почато виробництво цього препарату). В Уфі працювали відомі мікробіологи України В.Г. Дроботько та Л.І. Рубенчик¹⁹⁵.

В.Г. Дроботько очолював групу, яка провадила діяльність в різних уфимських наукових закладах. До неї, крім самого керівника, входили також Г.М. Френкель, Б.Є. Айзенман і Л.Ю. Медвинська (в Башкирському інституті мікробіології, епідеміології та гігієни), Н.М. Підоплічко та В.І. Білай (на Башкирській дослідній ветеринарній станції), Т.А. Марусенко та Е.І. Белоусова (на Башкирській бруцельозній станції). В.Г. Дроботько зайняв запропонований йому пост заступника директора дослідного інституту та був обраний членом Вченої ради Міністерства охорони здоров'я Башкирії¹⁹⁶. В цьому інституті українськими мікробіологами була доведена участь стрептококів, стафілококів і анаеробів у рановому сепсисі, що допомогло розробити ефективні засоби терапії. Зокрема, корисним засобом боротьби з рановими інфекціями виявився стрептофаг і, особливо, стафілофаг. Також вивчалось застосування для лікування гнійних ран т. зв. одимлення (фітонцидами рослин). Н.М. Підоплічко та В.І. Білай в пошуках причини смертельних захворювань людей «септичною ангіною» (як результат харчування зерном, що перезимувало в полі під снігом) провели широкі мікологічні дослідження та віднайшли 10 видів токсичних грибків, що спричиняли цю патологію. Остаточно етіологія «септичної ангіни» була встановлена ними в Москві, куди пізніше переїхала з Уфи Академія наук України. В.Г. Дроботько продовжив дослідження хіміотерапії бруцельозу, розпочаті ще в Києві. В 1942 р. він дійшов висновку про найбільшу ефективність проти бруцельозу похідного сульфаніламідів – пронтозила. Була також винайдена спрощена надійна методика лабораторної діагностики бруцельозу. Певні успіхи досягнуто у винайденні ефективних хіміотерапевтичних засобів проти висипного тифу. Таким чином, українські мікробіологи в евакуації активно сприяли протиепідемічній боротьбі під час війни. Важливі результати проведених у 1942 р. досліджень почали застосовувати у 1943 р. в галузі медико-санітарного обслуговування армії та населення¹⁹⁷.

В 1943 р. Академія наук України основну увагу в дослідженнях приділяла проблемам, спрямованим на посилення металургійної бази для

¹⁹⁵ Ильгамов М.А. «Как путники у общего костра...». Академия наук Украинской ССР в Башкирии в годы Великой Отечественной войны // Вестник Российской Академии наук. – 2001. – Т. 71, №6. – С. 550 – 559.

¹⁹⁶ Айзенман Б.Е. Институт микробиологии в годы войны / Б.Е. Айзенман // Микробиол. журн. 1993. – Т. 55. – №5. – С. 4 – 8.

¹⁹⁷ Національна Академія наук України. 1918 – 2008: до 90-річчя від дня заснування / Голов. ред.: Б.Є. Патон. – К.: Вид. КММ, 2008. – 624 с.

виробництва озброєння та боєприпасів, інтенсифікацію технологічних процесів і поліпшення якості бойових машин – танків, літаків, зміцнення енергетичної бази Уралу та Башкирії; розвиток вугільної промисловості та електрогосподарства Челябінської області, а також створення паливної бази в Башкирії. Особливо важливими були проблеми розвитку «Другого Баку», мобілізація мінерально-сировинних ресурсів, виробництво будівельних матеріалів та вирішення водогосподарських проблем. Постійно у полі зору науковців залишалася проблема, що знайшла успішне вирішення у 1942 р., – підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Також були значно поглиблені дослідження, спрямовані на вдосконалення методів лікування і профілактики захворювань з метою поліпшення обслуговування армії та населення¹⁹⁸.

В червні 1944 р. президент О.О. Богомолець повертався з академічними інститутами до звільненого Києва. Починався новий етап – відновлення порушеного війною мирного життя і перерваних наукових досліджень Академії. Ще 13 лютого 1942 р. в Уфі було сформовано комісію з відбудови зруйнованих ворогом міст і підприємств України під головуванням О.О. Богомольця¹⁹⁹.

23 червня 1944 р. вже у Києві Президія академії провела перше засідання, на якому заслухала Президента АН О.О. Богомольця про закінчення реєвакації Академії; за її розпорядженням прискореними темпами переглядалися тематичні плани науково-дослідних установ. Раніше створена Комісія з відбудови, до роботи якої було залучено 150 вчених, здійснила комплексне розроблення низки проблем, пов'язаних з відновленням народного господарства України, що включали: водопостачальну, вугільну, металургійну й харчову промисловість, промисловість будівельних матеріалів, сільське господарство та житлово-комунальне господарство²⁰⁰. Визначено було проблематику науково-дослідних робіт, пов'язаних зі швидкісною відбудовою Донбасу, соляної промисловості України, виробництва гіпсу, магнезійного цементу та ін.²⁰¹ 26 вересня 1944 р. широко відзначалося 25-річчя заснування найвищої наукової установи України. Загальні збори Академії проходили в Державному оперному театрі ім. Т.Г. Шевченка у

О.О. Богомолець у
післявоєнні роки

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Архів Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 5.

²⁰⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 91. – Арк. 44-68.

²⁰¹ НБУВ. – ІА. – Ф. 27. – Оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 177-177 зв.

Києві²⁰². Були проведені дострокові вибори членів Академії. Президія прийняла рішення утворити новий відділ – Сільськогосподарських наук. Структурні зміни, що відбулися в АН в останні роки, засвідчив новий Статут^{203, 204, 205}.

Але в 1944 р. Президенту залишалося лише два роки життя, розпочате прийшлося довершувати його учням і співробітникам. В ці роки у нього часто загострювалося його давнє захворювання, що, зрештою, призвело до передчасної смерті видатного вченого.

О.О. Богомолець виховав велику наукову школу патофізіологів (Р.Є. Кавецький, М.М. Сиротинін, Й.М. Нейман, Н.Б. Медведєва, А.Р. Перельман, Є.О. Татаринов, М.М. Горєв, В.П. Комісаренко, П.Д. Марчук, М.Н. Зайко, Олег О. Богомолець та багато інших). Понад 60% кафедр патофізіології в Радянському Союзі очолювалися його учнями першого, другого і навіть третього покоління. Він заснував «Журнал медичного циклу ВУАН», а згодом – «Фізіологічний журнал». Разом з учнями видав третомний посібник «Основи патологічної фізіології» (Державна премія СРСР, 1941), згодом вийшло під його редакцією п'ятитомне «Руководство по патологической физиологии» (1935–1947).

А.А. Богомолець
з сином Олегом

О.О. Богомольцю, крім вже згаданого почесного звання Героя Соціалістичної Праці, було присвоєне звання заслуженого діяча науки України (1943), він нагороджений двома орденами Леніна, іншими орденами і медалями. Був академіком АН СРСР (1932) та АМН СРСР (1944), членом інших академій. Згодом Президією НАН України було засновано премію ім. О.О. Богомольця, яка присуджується щорічно за кращі роботи в галузі теоретичної медицини. Затверджено проведення щорічних читань імені О.О. Богомольця, які відбуваються в день його народження. Його ім'я присвоєно Інституту фізіології і Національному медичному університету.

Помер О.О. Богомолець 19 липня 1946 р. у Києві і похований у парку при Інституті на вул. Виноградній (тепер Богомольця). На могилі вченого було споруджено пам'ятник. Ще один пам'ятник Богомольцю встановлено в Інституті геронтології АМН України, який був організований як реалізація однієї з

²⁰² Національна Академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування / Голов. ред. Б.Є. Патон. – К.: Вид. КММ, 2008. – С. 76

²⁰³ Архів Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 5.

²⁰⁴ Архів Президії НАН України. – Ф. 251. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 1-6 зв.

²⁰⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 239. – Арк. 148.

величніших його задумок щодо подовження життя та дослідження проблеми старіння. Цей Інститут на момент організації (1958) очолив його учень – патофізіолог М.М. Горєв, академік АМН СРСР. Другий сучасний інститут, створений для подальшого розвитку ідей О.О. Богомольця, – це Інститут ендокринології та обміну речовин АМН України (1956), очолений його учнем В.П. Комісаренком²⁰⁶.

Могила А.А. Богомольця

ще не все вирішене, а лише здається вирішеним... Ви порушуєте спокій там, де все здається традиційно звичним». І справді, Олександр Олександрович Богомолець дійсно був революціонером у всьому.

О.О. Богомолець був високоінтелектуальною людиною, він знав і любив музику, живопис, добре орієнтувався в художній літературі світу, володів іноземними мовами, але надавав перевагу французькій. Це – а ще й походження («син арештантки») – приваблювало до його постаті письменників і публіцистів, які писали про нього²⁰⁷,²⁰⁸. В одному документальному романі-біографії є такі рядки, які його автор²⁰⁹ вкладає в уста героя-студента: «Ви, Олександр Олександровичу, умієте переконати студентів, що і в медицині необхідна революція... У вас щасливе уміння наелектризувати їхню думку на подальшішу шукання. На ваших лекціях переконуєшся, що в науці

²⁰⁶ Дупленко Ю.К. Старение: Очерки развития проблемы / Ю.К. Дупленко – Л.: Наука, 1985. – 187 с.

²⁰⁷ Дрозд В.Г. Ритми життя / В.Г. Дрозд – К.: Молодь, 1977. – 256 с.

²⁰⁸ Піцик Н.Є. Людина великої мрії / Н.Є. Піцик – К.: Молодь, 1962. – 304 с.

²⁰⁹ Дрозд В.Г. Ритми життя / В.Г. Дрозд – К.: Молодь, 1977. – С. 50.